

УДК 904(282.247.32)(477):627.8Каховська ГЕС:504.9-022.326.5(045)
МОНІТОРИНГ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У ЗОНІ РУЙНАЦІЇ У 2023
РОЦІ КАХОВСЬКИМ ВОДОСХОВИЩЕМ (НА ПРИКЛАДІ
ПОСЕЛЕНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СКІФО-АНТИЧНОГО ЧАСУ)

Надія Гаврилюк

доктор історичних наук,

старший науковий дослідник,

провідний науковий співробітник

Науково-дослідний Інститут українознавства

Будь-яка велика ріка є невід'ємною частиною географічного середовища країни змінюючись – розвиваючись та занепадаючи, – разом з нею. У давнину велика ріка ставала осередком економічного та культурно-історичного згуртування та розвитку етносів. Дніпро впродовж віків не тільки відігравав таку роль у житті українського народу, але і впливав на життя та формування свідомості тих чи інших народів, що впродовж віків населяли його береги і в решті-решт були причетні до розвитку та становлення українського світу.

Мета повідомлення – представити основні моменти дослідження нерухомих археологічних та історичних пам'яток у зоні Каховського водосховища і показати зміни їх стану в залежності від змін довкілля у регіоні. Доцільно також розглянути роль і значення робіт українських археологів у справі збереження інформації про найдавніше минуле степового Подніпров'я.

Перед початком дослідження слід зупинитися на визначенні основного терміну «моніторинг», який використовується всіма у побутовому сенсі. Нагадаю, що це система постійного спостереження за явищами і процесами, що відбуваються у навколишньому середовищі та суспільстві, результати якого слугують для обґрунтування управлінських рішень із забезпечення

безпеки людей та об'єктів / суб'єктів. У широкому сенсі моніторинг це процес безперервного або регулярного збору інформації про стан певних параметрів об'єкту або суб'єкту спостереження.

Отже, моніторинг – системне явище, що вимагає адміністративного рішення щодо його впровадження та завершення. Тому до здійснення цього процесу треба відноситися виважено, із залученням фахівців різних наукових напрямків та спрямованістю на отримання практичних українознавчих результатів. Крім науковців-теоретиків для проведення моніторингу мають бути залучені музейники та краєзнавці, які знають свій край та його історію. Іншими словами, пропонується поетапне, систематичне проведення заходів, направлених не тільки на фіксацію руйнування пам'яток, але й на визначення чинників, що призвели до неї та позначення шляхів відновлення через музеєфікацію або способів її збереження. Для цього варто звернутися до досвіду, який має наша країна починаючи з 50-х років минулого століття. Цей процес розглядається на прикладі вивчення і збереження пам'яток скіфо-античного часу.

У IV – на початку III ст. до н.е. відрізок річища Дніпра від Дніпро-Бузького лиману до порогів перетворюється у основну водну магістраль, що є економічною основою зв'язків населення Ольвії та її хори з сусідніми «володарями степів» – кочовими та напівкочовими скіфами [8, с. 85–97; 5, с. 23–25; 3, с. 52–66]. Не випадково на монетах, знайдених на території деяких поселень регіону, на аверсі – зображення Борисфену – бога Ріки. Отже, проблема збереження та розвитку археологічних пам'яток локалізованих на обох берегах Дніпра актуальна саме зараз. Йдеться про не відновлювані джерела для вивчення історії народів України з найдавніших часів і від яких залежить об'єктивна, неупереджена та вільна від фальсифікацій та фантазій оцінка нашого минулого.

Стосовно Дніпра, проблема моніторингу ускладнюється тим, що під дією антропогенного фактору, стан його берегів у історичному вимірі стрімко змінювався. Виокремлюється декілька періодів археологічного вивчення Подніпров'я: кінець XIX – початок XX ст. знаменується блискучими дослідженнями дев'яти городищ II ст. до н.е. – II ст. н.е. В.І. Гошкевича [9, с. 118–133], пізніше І.В. Фабриціус [11, с. 12–13; 12, с. 113–119). Час, що безпосередньо передував створенню Каховського водосховища пов'язаний з діяльністю Нікопольсько-Гаврилівської експедиції Інституту археології НАН України під керівництвом А.В. Добровольського [10, с. 141–165]. Це час тотальних розвідкових робіт, проведених А.В. Бураковим, А.О. Щепинським, О.Г. Шапошніковою, І.І. Артеменком, час відкриття нових неукріплених поселень і чотирьох укріплених городищ. Важливо відзначити, що це була перша новобудовна експедиція укомплектована виключно українськими дослідниками, яка фінансувалася з державного бюджету України.

Пізніше археологами з Херсонського краєзнавчого музею (М.Й. Абікуловою [1, с. 3–5]; В.П. Билковою [2, с. 113–122]; М.П. Оленковським [7, с. 3–55], до яких у 1986–1987 рр. приєдналася авторка цього повідомлення [6, с. 159–184, 541–561], а пізніше наші польські колеги під керівництвом доктора археології М. Матери, здійснювався науковий моніторинг стану відомих на той час поселенських пам'яток та відкриття нових, розташованих вже не на берегах Дніпра, а на берегах Каховського водосховища. Така робота проводилась до 2021 р.[13, с. 389–392; 4, с. 162–163].

Сучасні реалії, пов'язані з руйнуванням дамби Каховської ГЕС та із знищенням деяких археологічних пам'яток та відкриттям нових, раніше затоплених, ставлять нові складні завдання перед фаховими археологами. Останнім часом накопичується безліч дилетантських версій про долю Дніпра,

понівеченого водосховищем. Проблема ця багатогранна і потребує всебічного обговорення, в першу чергу, серед широкого кола фахівців і тільки після цього має бути прийняте зважене рішення, вільне від кон'юнктурних чи фінансових впливів.

Слід зауважити, що вивчення пам'яток Нижнього Подніпров'я має майже сторічну історію. Тому важливо врахувати всі особливості у їх вивченні та на основі позитивного та негативного досвіду збудувати стратегію та тактику з врахуванням нинішнього стану кожного археологічного об'єкту відкритого та збереженого на берегах Дніпра.

На прикладі архівних документів, у першу чергу, звітів про польові дослідження 1951–1954 рр. Нікопольсько-Гаврилівської експедиції докладно і ретельно представлена історія вивчення археологічного Подніпров'я перед затопленням пониззя Дніпра водами Каховського водосховища. Дослідження археологічних експедицій 80–90-х років показали необхідність постійних спостережень стану нерухомих археологічних об'єктів на берегах «рукотворного моря». Події сьогодення ставлять перед дослідниками як нові, так і старі питання вивчення не відновлюваних джерел для вивчення найдавнішої історії народу України. Тому стає очевидним те, що практика знецінення досягнень попередників та відмова від позитивного досвіду згубна і неприйнятна у сучасних методах моніторингу стану археологічних та історичних пам'яток степового Подніпров'я.

Отже, дослідження поселенських пам'яток археології у зоні руйнації у 2023 році Каховським водосховищем довгий і складний процес, що має складатися з декількох етапів:

- докладного вивчення архівних матеріалів – звітів експедицій, що працювали у зазначеному регіоні починаючи з 50-х років. Мета такої роботи полягає у фіксації стану пам'яток до утворення водосховища. Вплив водосховища на їх стан відобразиться у звітах 70-х років ХХ ст. до 2021 року.

Після цього доцільно приступити до інвентаризації музейних колекцій поселенських пам'яток скіфо-античного часу у музеях, що опинилися на окупованій території, що позначиться на напрямках польових дослідження. І тільки після цього виправданим стають розвідкові роботи, направлені на фіксацію стану пам'яток після підриву загарбниками Каховської ГЕС.

- досвід першої української новобудовної експедиції, роботи музейників, які здійснювали фіксацію стану нерухомих пам'яток в Подніпров'ї на другому етапі, дозволить здійснювати реальний моніторинг. На третьому етапі мають бути розроблені проекти музеєфікації найбільш збережених, що зробить їх придатними до туристичного використання об'єктів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Abikulova M.Y. Doslidzhennia Liubymivskoho horodyshcha na Dnipro. *Istorychno-kulturna spadshchyna Khersonskoho kraiu*. Kherson, 1994. S. 3–5.
2. Bylkova V.P. Do problemy zv'iazkiv i zminy kultur naselennia Nyzhnoho Podniprovia v antychnu epokhu. *Arkheolohiia*. 1998. № 3. S. 113–122.
3. Havryliuk N.A., Krapyvyna V.V. Postskyfskye horodyshcha Nyzhneho Podneprov'ia y Olvyia. *Drevnosty Severnoho Prychornomoria v antychnoe vremia*. Symferopol, 2007. S. 52–66.
4. Havryliuk N.A., Matera M., Nykonenko D.D. Polsko-ukraynskaia Nyzhnedneprovskaia ekspedytsiia: novye rezultaty. *Pivnichne Prychornomor'ia za antychnoi doby*. Na poshanu S.D. Kryzhytskoho. Kyiv, 2017. S. 162–166.
5. Havryliuk N.A. Ellynizatsiia Stepnoho Podneprov'ia. *Ukraina-Hretsia: dosvid druzhnykh zv'iazkiv ta perspektyvy spivrobitnytstva*. Tez. mizhn. naukovopraktychnoi konf. Mariupol, 1996. S. 23–25.
6. Havryliuk N.A. *Ekonomyky Stepnoi Skyfii VI–III vv. do n.e.* Kyev, 2013. 678 s.

7. Havryliuk N., Olenkovskyi M. Pam'iatky skifiv. Arkheolohichna karta Nyzhnodniprovskoho rehionu (prepynt). Kherson, 1992. 55 s.
8. Havryliuk N.O., Kravchenko S.M. Pochatok osilosti u stepovykh skifiv (za materialamy poselennia Lysa Hora). *Arkheolohiia*. 1995. № 3. S. 85–97.
9. Hoshkevych V.Y. Drevnye horodyscha po bereham Nyzovoho Dnepra. YAK. 1913. Vyp. 47. S. 118–133.
10. Dobrovolskyi A.V. Rozkopky dilianok A i H ta mohylnya Zolotobalkivskoho poselennia rubezhu nashoi ery v 1951 i 1952 rokakh. *Arkheolohichni pam'iatky*. 1960. T. 9. S. 141–165.
11. Fabrytsius I.F. Litopys muzeiu. Chervoni roky 1917-27. Vyp. 8. Kherson, 1927. S. 12–13.
12. Fabrytsius I.F. Rozkopky Liubymivskoho horodyscha. *Visnyk Odeskoi komisii kraieznavstva. Pry Ukrainskii Akademii nauk*. Ch. 4–5. Sektsiia arkheolohichna. Vydannia Odeskoi komisii kraieznavstva pry UAN. Odesa. 1930. S. 113–119.
13. Nykonenko D., Matera M., Gavrylyuk N. et al. Konsulovskoe Hillfort, Ukraine. 2016 Season. *Światowit XIII-XIV (LIV–LV)*, 2016. P. 389–392.